

situne dei

Årsskrift för
Sigtunaforskning
2010

In honorem Sten Tesch

English Summaries

Redaktion:
Rune Edberg och Anders Wikström
Engelsk översättning och språkgranskning:
Christina Reid

Utgiven av Sigtuna Museum
ISSN 1653-8498

Kvinnor i museets gömmor

Elisabet Claesson

Tre namnteckningar, två hus, ett linneskåp, kamera och fotografier, brev, ett privatarkiv och en måttsticka – det är grunden till min berättelse om några modiga och duktiga kvinnor som verkat i Sigtuna och för Sigtuna Museum.

Sigtuna Museum bildades som en stiftelse 1916, framför allt tack vare historikern

Olof Palme. Han samlade dåtidens mecenater kring sig. Sex stiftare bidrog med några tusen kronor var, medan Palme bidrog med de ”fornsaker” han samlat under sina år i Sigtuna. Stiftelseurkunden visar att hälften av stiftarna, tre stycken, var kvinnor, Wilhelmina von Hallwyl, Anna Broms och Magna Sunnerdahl.

Stockholm i juli 1916

Oscar Ekman	Wilhelmina von Hallwyl
Magna Sunnerdahl	född Kempe
Helge Ax:son Johnson	Anna Broms
	K. Östen Schauman
	Olof Palme

Namnteckningar under Sigtuna Museums stiftelseurkund: Oscar Ekman, Magna Sunnerdahl, Helge Ax:son Johnson, Wilhelmina von Hallwyl född Kempe, Anna Broms, K. Östen Schauman och Olof Palme.

Wilhelmina von Hallwyl

Av de tre är Wilhelmina von Hallwyl den mest bekanta. Hon föddes 1844 som enda barn till Wilhelm Kempe som var trävaruexportör. Genom sitt farsarv blev hon rik och fick möjlighet att skapa ett drömhem åt sig och sin familj, ett hem som hon redan från början tänkte skulle bli ett museum.

Att hon överhuvud taget började bygga ett eget hus berodde på att hon kom i konflikt med sin hyresvärd. I den våning som familjen hyrde vid Blasieholmstorg i Stockholm beställde Wilhelmina indragning av elektricitet. Hon bekostade allt själv. Men hyresvärden lade sig hela tiden i, bl a beträffande hur strömbrytarna skulle placeras i de olika rummen. Efter ett antal dispyter fick Wilhelmina nog och började bygga sitt palats, där hon kunde bestämma allt själv. Där finns mycket intressant i huset, personligen är jag mest förtjust i köket. Det planerades stort och ljust, med rinnande varmt och kallt vatten, isskåp, personalmatsal, mathiss och vanlig hiss (en av de första hissarna i Stockholm, kanske till och med i Sverige?) Inga gasspisar, det var för eldfängt för Wilhelmina, men två vedspisar i restaurangstörlek. Alla föremål i huset har sparats, från köket t ex vispar, korkar, skurhinkar, dammtrasor, dvs det allra mest triviala. Wilhelmina var säker på att detta, just detta skulle bli det mest intressanta och det allra märkvärdigaste i framtiden, den dag ”då allt skulle utföras med elektricitet”.

Redan när hon och familjen flyttade in i huset påbörjades arbetet med katalogisering. Wilhelmina anställde studenter till detta och onekligen hade hon ett musealt sinne, inte konstigt alls alltså att hon ville delta i tillkomsten av ett museum i Sigtuna!

Wilhelmina v. Hallwyl.
Foto 1902,
Hallwylska museet.

Anna Broms och Magna Sunnerdahl

Nästa stiftelsekvinna är Anna Broms. Hon var lärarinna och hon startade en egen skola på Östermalm i Stockholm. Skolan hade sex klasser, motsvarande låg- och mellanstadiet. Fru Broms höll skolan i ett fast grepp med en disciplin som nog var en smula gammaldags redan från början. Hon undervisade själv i rättskrivning, med daglig diktamen och konsekvent metodik. En av de mer namnkunniga eleverna i Broms' skola, och den elev som gjorde skolan till ett känt begrepp, var dåvarande lillprinsen, idag kung Carl XVI Gustaf. Skolan upphörde i början av 1970-talet.

Med Anna Broms och med den tredje kvinnan i stiftelsen, Magna Sunnerdahl, kan man kanske anta att ett pedagogiskt per-

Magna Sunnerdahl

spektiv fanns med i stiftelsen Sigtuna Fornhem. Magnas far var grosshandlare och ägde Smedslättens gård i Bromma. När han gick bort 1908 ärvde enda barnet Magna över tio miljoner kronor, då en ansenlig förmögenhet. Magna började genast sätta sprätt på pengarna.

Först gav hon 4 milj till ”Skolkolonier för fattiga skolbarn”. Det var något hon visste att pappa skulle ha gillat. Sedan fick Svenska akademien en summa som räckte till att köpa in halva Börshuset. Hon skapade fonder, bl a ”Stiftelsen Sunnerdahls handikappfond” och ”Sunnerdahls hemskolor på landet”. Hon bekostade flytten av Seglora kyrka från Västergötland till Skansen. Hon bekostade bostäder åt barnrika familjer och startade 1911 Sunnerdahlska praktiska ungdomsskolan. Det var ett internat där stadsungdom fick lära sig trädgårdsskötsel. Skolan finns kvar, den är känd och välrenommerad i trädgårdskretsar som ”Säbyholms naturbruksgymnasium”.

1913 påbörjade hon projektet ”Stiftelsen Sunnerdahls bostadshus”. Mellan 1916 och 1936 bebyggdes ett helt kvarter – Kristallen – på Södermalm, som hjälp åt fattiga och barnrika familjer att få billiga bostäder. Inte nog med bostäder, i Kristallen lät hon också bygga kindergarten, fritidslokaler för ungdomar, gymnastiksal och samlingssal.

Inte så märkligt? Jo, men det var det nog. Detta var långt innan sociala nämnder och annan samhällelig planering kommit igång. Det var vad man kallar behjärtansvärt, men det var också oerhört framsynt. De tusenlappar som Magna donerade till Stiftelsen Sigtuna Fornhem måste anses som en struntsumma i sammanhanget. Och trots att hon gjorde sitt bästa för att göra slut på pappas pengar, fanns det ändå kvar 2,5 miljoner kronor när hon gick ur tiden 1935.

Ola Palme

Jag blev rätt förtjust när jag fann dessa tre självständiga och kreativa kvinnor i gömmorna från museets barndom. Men det fanns ytterligare en betydelsefull kvinna. Utan henne hade kanske Olof Palmes stiftelseglöd förkolnat på ett tidigt stadium. Hon var Ola Palme, hans hustru.

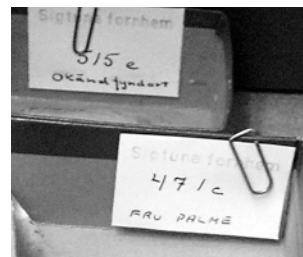
Paret Palme flyttade till Sigtuna 1910. De var 21 resp 25 år gamla, de hade gift sig året innan och hade ett barn. De verkade samarbeta i det mesta, antingen det gällde att ordna stadens arkiv eller det handlade om Olofs ohjälpliga intresse för fornsaker.

Stadens borgmästare vid förra seklets början hette Ohlenius. Han kallades oftast för Alkoholenius. Därav kan förstås att räkenskaper och arkivalier var ”något oordnade”. Palmes fick i uppdrag att ordna upp. Det var ett omfattande arbete och för att kunna sortera alla papper och få överblick lånade de Mariakyrkan på nätterna. På dagarna var det för mycket gudstjänster, andakter och förrättningar, för att inte tala om alla turister som skulle ha stört dem. På nätterna fick de arbetsro.

När Palme startade den första utgrävningen 1915 – i den trädgård som sedermera skulle bli museets – fanns dåtidens främsta arkeologer på plats. Hemma hos Palmes blev det fullt pensionat. Ola ordnade allt.

Ola Palme på äldre dagar.

I museimagasinet: ”Fyndplats: Fru Palme”.

Så bildades fornhemsstiftelsen. Några år försiggick i arkeologins tecken hos Palmes i Sigtuna. Och Ola födde barn på barn. Samtidigt, därute i världen, pågick det första världskriget. När finska frihetskriget – eller inbördeskriget, det beror på hur man ser det – bröt ut, ansåg Olof att det var hans plikt att delta. Invände Ola mot detta? Eller var det lika självklart för henne? 1918 stod slaget i Tammerfors. Olof stupade, 33 år gammal. Ola blev ensam med fyra barn och ett femte i magen.

Hon klarade av att försörja sin familj med pekuniär hjälp från svärföräldrarna, genom att fortsätta inackordera såväl studenter som forskare, genom trädgårdsodling och genom mycket slit. Hon hade stora trädgårdsland där hon varje vecka kunde plocka 100 liter jordgubbar. De skickades med båt till Stockholm. Hon berättar att hon och en av pojkarna plockade bär och sålde litervis till folk som väntade utanför staketet. En krona litern fick hon. Sigtunaborna tyckte det var dyrt, men turisterna betalade gladeligen.

Hon arrenderade också granntomten Drakeska gården, där det bl a växte stora krusbär. Till sin hjälp i trädgårdarna hade hon Rättvikskullor som gått söderut på arbetsvandring, s k herrarbete. Ett år hade hon också en trädgårdsmästare anställd. Och vid sidan av det dagliga slitet fortsatte hon Olofs museala intentioner och deltog i uppbyggnaden av den första utställningen i Sigtuna Fornhem. Den stod färdig att invigas 1923. Från 1930 bodde Ola i Uppsala, där hon dog 1984.

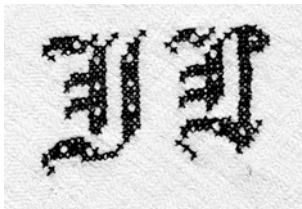
Johanna Lundström

Samma år som den första utställningen öppnades i Sigtuna Fornhem gick Johanna Lundström ur tiden. Hon var hustru till

handlanden och rådmannen Carl August och mor till A-studenten, sedermera latin-professorn Vilhelm. Föga känd på egen hand, men som maka och mor var hon den som allt bestyrde. Stora delar av hemmet och spridda delar av familjens brevväxling finns bevarade i Lundströmska gården. Linneskåpen och korrespondensen berättar om sparsamhet och ordningssinne, kanske även om ett visst statustänkande, men allra mest om omsorg och kärlek.

Johanna var nog stark och myndig, så framstår hon på fotografier, men hon var också stark nog att kunna visa sig svag. För nog krävdes det mod att erkänna sin obildning och låta sin lille son lära ut konsten att skriva. Att se Vilhelms pedagogiskt konstruerade skrivövningar och hans ständigt uppmuntrande kommentarer till kära mamas ansträngningar är rörande. Med ”Ö ä f” inleder Vilhelm breven till sina föräldrar, ”Ö ä s” står det på deras svarsbrev (alltid skrivna med Carl Augusts fina piktur). Uttytt betyder förkortningarna ”Ömt älskade föräldrar” resp ”Ömt älskade son” Några få korta brev finns av Johannas hand ”Nu ska du ha pappa till att låta sig fotograferas när ni kommer till stan, han får ta din rock” står det på en lapp, kanske var den hastigt nedstoppad i Vilhelms ficka vid avfärden till moster och morbror i Stockholm. Det är ingen bön, det är en bestämd uppmaning som hon skickar med.

Johannas linneskåp berättar om den sparsamma, ordningssamma husmodern: dukar i allehanda storlekar, lakan och örngott och toaletthanddukar, porslinshanddukar, grythanddukar, glashanddukar, bestickshanddukar, servetter, servetter, servetter. Allt är prydligt märkt JL. Och så finns det massor med vita lappar i allsköns storlekar och former, prydda med kråkspark i rött –

Johanna Lundström och hennes linnemonogram.

det var tidens gladpack eller aluminiumfolie att svepa in ostar och skinkor och annat ätbart i. Nog är det triviala det mest intressanta! Ett gammalt bokskåp är för övrigt helt fyllt med säckhanddukar (dåtidens frotté- och grovhanddukar), även de är märkta och numrerade, några är helt klart uppsprättade säckar, de har innehållstrycket kvar.

Nanna Lindgren

Vid förra sekelskiftet var det inte ovanligt, tvärtom rätt vanligt, med kvinnliga fotogra-

fer. Detta var ett av de få yrken en kvinna kunde få ägna sig åt, förutom de gängse, som lärarinna, sjuksköterska och hushållerska.

På museet har vi en stor samling glasplåtar från Nanna Lindgren, som inte var yrkesfotograf, men väl en skicklig amatördito. Nanna föddes den 1 april 1873. Två år senare föddes hennes lillasyster Emma. Lika ljus och öppen som Nanna syntes vara, lika mörk och sluten var Emma. De var totalt olika, men djupt fästa vid varandra. De växte upp som medlemmar i en stor och känd Sigtunasläkt, Lindgrens. Fadern var logarvare. Garveriet låg nära hemmet, där en farbror passande nog hade skomakarverkstad.

Nanna var duktig i skolan, sen vet vi inget mer om henne förrän hon anställs hos sprängämnesinstruktören Ludvig Richnau. Hon är då 21 år gammal och när hon långt senare får ett arbetsintyg av herr Richnau står det inte hushållerska men väl "föreståndarinna och vårdarinna av mitt hem". Vid 31 års ålder börjar hon fotografera. Hur fick hon den idén? Hur lärde hon sig? Hur blev hon inspirerad? Hur fick hon sin säregna känsla för människor och miljö som avspeglas i hennes fotografier? Framkallade hon själv? Hade hon en egen verkstad? Vi vet inget av svaren. Nanna är en gåta. Som ska bli än större.

År 1911 är Nanna 38 år, hon gifter sig med Emil Tingvall och slutar fotografera.

Hennes motiv har framför allt visat "den lilla världen", dvs heminteriörer och familjebilder. Mera sällan har hon sökt motiv utanför den närmaste kretsen. En av de mest fotograferade personerna är hennes syster-son. Lille Tor finns ständigt i centrum. Hennes egen son, Gunnar, som föds precis nio månader efter bröllopet, blir inte fotografe-

rad av sin mor. Då har hon slutat fotografera.

Många år senare hittar Gunnar och en kamrat bland sågspånen uppe på ”kattvinden” en tung, avlång låda. Det var som en skattkista! tyckte pojkarna. I lådan ligger 280 glasplåtar, i buntar om 15 st i varje. Nanna har själv buntat ihop dem och till ca 75 st har hon gjort anteckningar om motivet. Inga originalkopior har någonsin påträffats. Så blev plåtarna ens framkallade? Och varför släpade Nanna upp lådan på vinden och grävde ner den i sågspånet?

Glasnegativen lämnade Gunnar till museet och vi har låtit reprofotografera dem och därmed räddat Nannas bilder till eftervärlden. Och ju mer tiden går, ju mer som staden – och levnadsvillkoren – förändras, ju mera värdefulla blir Nannas bilder.

Emma Norrsell

Lillasyster Emma hade gift sig redan 1900. Hennes man, August Norrsell, var sjökapten och ofta ute på långresor. Det var också Emil Tingvall, som hade anställts av sin svåger. När mannen var på sjön slog sig systrarna ihop om hushållet och skötte det varannan månad var.

När första världskriget bryter ut går Emil iland. Men August seglar vidare till 1917 då han omkommer vid en torpedering. Emma blir änka, sonen Tor är 15 år. Några år senare dör Nanna, bara 52 år gammal. Gunnar är 14 år och han får växa upp hos sin moster och sin kusin.

Fotografier av Nanna visar ett ljust och öppet ansikte, hon verkar rak och trygg. Ändå är hon så gåtfull. Emmas ansikte är mörkt och slutet, men en glimt i ögat visar att hon ändå inte var tyst och försagd, tvärtom hon var glad och sprallig och lämnade många historier efter sig.

Nanna Lindgren-Tingvall med sin kamera. Foto ca 1905–1910.

1915 övertog Emma sin fars lilla firma med försäljning av dynamit och sprängämnen, tändhattar och krut, jaktpatroner och patroner till salongsgevär. Det var två år in-

Emma Norrsell med sonen Tor.

nan hon blev änka. Hon drev rörelsen nästan ända fram till sin död 1950.

Det pågick mycket bygghus i Sigtuna från och med senare delen av 1910-talet, det var Sigtunastiftelsen och läroverken och också ute på Venngarn, där en "uppföstringsanstalt för vanartiga pojkar" byggdes 1916. Alla som behövde dynamit kände Emma. Kunderna kom när som helst, vid sjutiden på morgonen, på kvällar och på helger. Affärerna gjordes upp i köket och avslutades med att Emma bjöd på en sup. Alla köp noterades i små svarta skolböcker.

Det var strängt reglerat hur man skulle förvara de explosiva varorna. Det mesta

skulle finnas i "förvaringsrum, beläget i mindre trafikerad del af staden utom dess planlagda område". Mindre mängder fick förvaras i "handelslokalen", men olika sorter skulle vara skilda från varandra och i låsta utrymmen.

Emma hade ett kruthus en bra bit bort, uppe i Harbacken. "Stora dynamitkällaren" fanns ännu längre bort, i Brännbo. "Lilla dynamitkällaren" var nergrävd vid en syrenbuske i trädgården. Tändhattarna var rätt farliga och de förvarades i ett rum i portvalvet in till gården, "Lilla Emmaboda" kallades det rummet. Till sist hade Emma ett litet lager med löst krut och knallhattar på nära håll, i en puff, en klädd pall med lock, i köket, nära spisen. På den puffen satt Emma ofta. Utan en tanke på att hon möjligtvis kunde farit i luften.

Från 1920 arbetade Emma som biträde i Systembolaget. (1917 bildades AB Vin- och Spritcentralen och fram tills dess hade det varit tillåtet att sälja sprit i lösvikt.) Dessutom arbetade hon långt upp i åren som siffergranskare åt Sigtuna stad. Krut och dynamit, sprit och stadens finanser – en stark blandning som passade Emma.

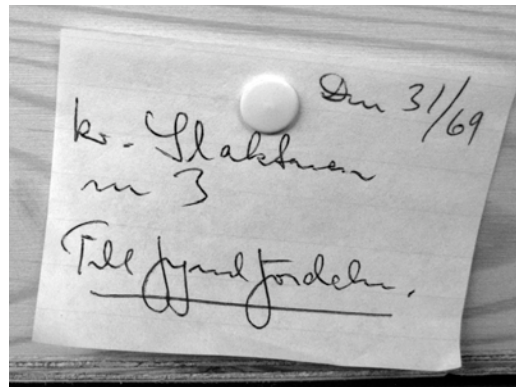
Karin Mannerfelt

Karin Mannerfelt flyttade till Sigtuna kring 1920, hon måste ha träffat Emma och hon bör också ha mött Johanna. Sitt samlade privatarkiv har hon donerat till Sigtuna Museum. Hennes man Bengt var provinsialläkare i staden. Karin var sålunda doktorinna, en titel som med åren fick allt mindre betydelse, för Karin var teckningslärare vid båda läroverken och på folkhögskolan. Samtidigt!

Karin Mannerfelt

Och hon var entreprenör! Hon var mycket socialt engagerad och besökte regelbundet fattigstugan. Där träffade hon på gamla som var duktiga slöjdare och önskade att hon på något vis kunde hjälpa dem att sälja sina alster. Så hon öppnade affär, Konstslöjden hette den. Som skicklig tecknare och formgivare ritade hon modeller till ljusstakar, dockmöbler, linjaler, brickor, brevvställ, måttstickor m m som hon lät sina slöjdare tillverka. Sedan målade hon alstren själv eller satte sin syster och sväger i arbete. På de kända "sigtunaänglarna" står undertill ofta såväl KM som IF (Ingrid Fridén). Hon satt förstås i kulturnämnden. Och i stadsfullmäktige (där för övrigt också Ola Palme satt på sin tid. Hon var en av två kvinnor, intressant var det nog, men uppledsna var de efter varje sammanträde...) Karin var också engagerad, ja egentligen främsta företrädare för motståndssidan i den riksbekanta och infekterade lindstriden på 1950-talet (långt före almstriden i Kungsträdgården). I föreningslivet var hon leading lady, inte minst i föreningen Muntra fruar, som bildades 1912. I en brand vid Aludden hade en barnfamilj förlorat precis allt de ägde och hade. Några damer samlade ihop det mest nödtorftiga som en nystart för familjen, men insåg snart att det inte var bara denna familj som behövde hjälp. Så de startade föreningen, och bl a genom insamlingar, tombolor och utställningar kunde de göra en stor insats. När kommunal socialvård "tog över", övergick föreningen till att bidra till stadens försköning, t ex kormatta i Mariakyrkan, musikpaviljong i Drakegårdens trädgård, ljusstakar och vas på Rådhuset. Karin var ordförande i 20 år, 1942–1962. Föreningen är verksam än idag.

Ett av otaliga spår efter Else Nordahl i museets magasin.

Else Nordahl

Sedan Ola Palme varit med om att färdigställa den första utställningen 1923 levde museet vidare, ingen anställd fanns förutom en vaktmästare, men en viss tillsyn skedde från Riksantikvarieämbetet och Historiska museet. Det blev så småningom aktuellt att bygga ett nytt hus, av sten. Att förvara unika föremål i ett trähus ansågs inte tillrädligt. Efter många diskussioner och överväganden kunde ett nytt museum byggas. Det invigdes 1966. I den supermoderna byggnaden fanns inte bara utställningslokaler, där fanns också utrymmen för museets lungor och hjärta: föremålsmagasin och arkiv. Och varhelst man där söker, finns fortfarande spår av det stora uppordningsarbete som äntligen kunde påbörjas: diarieföring, brevväxling, noteringar och en mängd fyndkort och minneslappar, alla skrivna med en karaktäristisk upprättstående handstil, både svårläst och lättläst på en och samma gång. Handstilen hör till museets första chef, som var en kvinna och som inom ramen för en halvtidstjänst (först i och med nästa chef, som var en man, fick museet en heltidstjänst) ordnade upp, arkiverade, registrera-

Else Nordahl vid en arkeologisk undersökning i Reykjavik 1975. Foto Gudmundur Olafsson.

de, katalogiserade, byggde utställningar, lånade in föremål, satt i sammanträden, administrerade, genomförde arkeologiska undersökningar, kort sagt gjorde allt. Hon heter Else Nordahl. Och hon är värd ett alldeles eget kapitel.

Summary

When one studies the history behind the creation of Sigtuna Museum and its collection from a gender point of view, it becomes obvious that women have left an impression that is at least as large as that of the men. Despite the fact that these women lived in a society with traditional

gender roles, many of them were able to transgress the boundaries of those roles. In 1915, when the museum was founded, three of the six founding members were women. The most famous among them was the rich heiress Wilhelmina von Hallwyl, who had her own Stockholm palace modeled after a museum.

Another woman of note, also active during the museum's early days, was Ola Palme. She was the widow of the museum's founding father, who had passed away early on. She had taken part in the preparations for the museum's opening exhibit in 1923. A third woman of note was Johanna Lundström, authoritative and fru-

gal matron at Lundströmska Gården. Today her home is a part of the museum. Among the women who have left their marks on the museum in other ways is Nanna Lindgren, who was a photographer active in Sigtuna in the early 1900's. A collection of her glass negatives was found up in the attic by a relative of hers, who donated it to the museum, thus saving it for posterity.

After renovations to modernize the building

and to add an expansion, the museum was re-inaugurated in 1967. The first ever paid employee was also hired at that time, albeit only on a part time basis. It was a woman, Else Nordahl. The presence of the enormous organizational work that she undertook is felt in all areas of the museum, with everything set down on paper with her characteristic handwriting. It was not until her male replacement was hired that the museum finally filled a fulltime paid position.